

บทความ

เขียนความรู้ สร้างความทรงจำ:
การดำรงอยู่ของปลาบึกที่เชียงของ*

พิพัฒน์ ธนากิจ

สาขาวิชาพัฒนาสังคม

คณะรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยพะเยา

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เรื่อง วาทกรรมว่าด้วยปลาบึกในเชียงของ: การต่อรองการพัฒนาของชาวบ้านในลุ่มน้ำโขง โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ในกลุ่มหัวข้อวิจัย “การประกอบสร้างความรู้” ผู้เขียนขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่เป็นประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ และ รองศาสตราจารย์ ดร. ไชยันต์ รัชชกุล และ อาจารย์ ดร. สุริยา สมุทคุปติ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ มา ณ ที่นี้.

**Writing Knowledge, Making Memory:
Pla-Buek and local communities in Chiang Khong, Chiang Rai, Thailand**

Pipat Tanakit

School of Political and Social Sciences, University of Phayao

ABSTRACT

This article studies the adaptation and negotiation of local communities in *Chiang Khong*, a district in the lower region of the Upper Mekong River Basin. The study focuses on two social groups: the hunters of the Giant Mekong Catfish (*Pla-Buek*), and the NGOs working on natural conservation projects in *Chiang Khong*. The arrival of the various development and natural conservation projects has overshadowed the roles of traditional hunters as one of the key stakeholders of the Upper Mekong River Basin. The group has responded to conservative stigmatization of them as “sinful predators” by joining international conservation campaigns at the expense of giving up their original career. Accordingly, the hunters have to adopt a new livelihood, where they are part of tourism and natural conservation activities. The process has turned them to local masters with specialized knowledge and personal memories of *Pla-buek*.

keywords

development, knowledge, memory, *Pla-Buek*, Mekong Giant Catfish, Upper Mekong River Basin, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN)

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ต้องการนำเสนอรูปแบบของการปรับตัวตอบโต้และต่อรองของคนในท้องถิ่นต่อการพัฒนาและอนุรักษ์บนลุ่มน้ำโขงตอนบน งานชิ้นนี้ให้ความสนใจปฏิสัมพันธ์ของคน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มพรานปลาบึก และกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเชียงของ ผู้เขียนบทความพบว่า การเขียนความรู้และสร้างความทรงจำของกลุ่มคนทั้งสองเกิดขึ้นในบริบทของการพัฒนาและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนลุ่มน้ำโขงตอนบน ที่ได้พรากปลาบึกออกไปจากชุมชน การสร้างความทรงจำจึงเกิดขึ้นในฐานะที่เป็นปฏิบัติการของกลุ่มพรานปลาบึกจำนวนหนึ่งที่ยุติการจับปลาบึก และได้เข้าร่วมโครงการชดเชยต่างๆ ของเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ปลาบึกเพื่อตอบโต้กับภาพลักษณ์ที่ถูกตีตราขึ้นจากฝ่ายอนุรักษ์ว่าพรานปลาเป็นคนใจบาป และเป็นต้นเหตุของการใกล้สูญพันธุ์ของปลาบึก การสร้างความทรงจำชุดใหม่จึงเป็นการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต รวมทั้งภาพลักษณ์ให้พรานปลาบึกเข้ามาอยู่ในพื้นที่ของการท่องเที่ยวและอนุรักษ์ในบทบาทของมัคคุเทศก์ทางวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนบทบาทใหม่ให้พรานกลายเป็น ผู้รู้ ครู หรือผู้เชี่ยวชาญว่าด้วยปลาบึก

คำสำคัญ

การพัฒนา, ความรู้, ความทรงจำ, ปลาบึก, ลุ่มน้ำโขง, สหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์

บทนำ

บทความชิ้นนี้เขียนขึ้นจากความสนใจต่อกลุ่มผู้ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะผู้ที่ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นด่านเศรษฐกิจชายแดนระหว่างประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่มีลำน้ำโขงกั้นกลาง ผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ล้วนผูกพันและมีผลประโยชน์จากปลาบึกที่แตกต่างกัน ในที่นี้จะกล่าวถึงคน 2 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มพรานปลาบึก และกลุ่มนักพัฒนาเอกชน อันเป็นผลมาจากการที่ปลาบึกและแม่น้ำโขงได้รับผลกระทบจากการพัฒนาตามกรอบของกลุ่มอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง (Greater Mekong Sub-region) รวมทั้งกระแสของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ดาโหมเข้ามาในพื้นที่ด้วยเวลาที่ใกล้เคียงกัน

กลุ่มคนทั้ง 2 กลุ่มนี้เกี่ยวข้องกับปลาบึกในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน แต่ด้วยทั้งบริบทของการพัฒนาและการอนุรักษ์ในพื้นที่อำเภอเชียงของ ได้ส่งผลให้มีการประกาศห้ามจับปลาบึกอย่างถาวรใน ปี พ.ศ. 2549 บทความชิ้นนี้จึงมุ่งทำความเข้าใจต่อกลุ่มคนทั้ง 2 กลุ่ม ว่ามีการปรับตัวต่อการ หรือปฏิบัติกรอย่างไร เพื่อให้กลุ่มของตนดำรงอยู่ได้ หรือดำรง “ความเป็นพรานปลาบึก” ไว้ได้อย่างไร หากต้องหยุดจับ

งานศึกษานี้ใช้มุมมองตามกรอบนักมานุษยวิทยาและมองว่า “ความรู้” และ “ความทรงจำ” เป็นศักยภาพที่คนและกลุ่มคนที่แสดงความเป็นตัวตนผ่านการพัฒนา การสร้าง และการเขียนขึ้นมาได้ และถูกใช้ให้มีพลัง มีคำอธิบายที่เป็นเหตุเป็นผล หรือถูกใช้เพื่อตอบสนองความต้องการ หรือเป้าหมายใดๆ ได้ งานชิ้นนี้ ไม่ได้มอง “ความรู้” แบบทฤษฎีทางความรู้ และไม่ได้ต้องการจะเถียงว่าอะไร ชัดไหน เป็นหรือไม่เป็น “ความรู้” หรือ “ความทรงจำ” ว่าด้วยปลาบึก

นอกจากนี้แล้วงานศึกษานี้ยังได้ให้ความสำคัญกับความรู้และความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับปลาบึกว่าเป็นเรื่องของกระบวนการ เป็นปฏิบัติการ เป็นการช่วงชิงเพื่อสร้าง “ความรู้” และ “ความทรงจำ” ที่เลือกแล้วว่าเป็นการสร้างสรรค้ขึ้นแต่ที่เกี่ยวกับปลาบึกที่เชียงของ

ดังนั้น “ความรู้” และ “ความทรงจำ” ในที่นี้ คือ ปฏิบัติการในชีวิตที่มีเป้าหมาย ซึ่งผู้เขียนมองว่า คือ การปรับตัว การตอบโต้ และการต่อรองที่กลุ่มคนทั้ง 2 กลุ่ม ได้เลือกแล้วว่าจะเขียน “ความรู้” หรือสร้าง “ความทรงจำ” ต่อปลาบึกในลักษณะใด ด้วยเหตุและผลบางประการ ภายหลังจากการยุติการจับปลาบึก ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 เป็นต้นมา

ปลาบึกกับการกลายเป็นสินค้าและสัญลักษณ์ของเชียงของ

ปลาบึกมีบทบาทสำคัญต่อเชียงของเป็นอย่างมาก ในฐานะที่ถูกยกให้เป็นสัญลักษณ์ของเชียงของ โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2520-2550 แม้ว่าปัจจุบันจะคลายความสำคัญลง การใช้ประโยชน์จากปลาบึกนั้นแตกต่างไปตามช่วงสมัย นับแต่อดีตการใช้ประโยชน์จากปลาบึกเป็นไปอย่างตรงไปตรงมา คือ เพื่อการบริโภคเนื้อเพื่อยังชีพ หากเมื่อเป็นสินค้าที่พอซื้อขายแลกเปลี่ยนได้ ปลาบึกก็กลายเป็นสินค้าที่สร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำให้กับผู้ล่า จนถึงช่วงทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมา ปลาบึกกลายเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของเชียงของในการสร้างรายได้จากนักท่องเที่ยว

ปลาบึกในอดีต

การจับปลาบึกของชาวบ้านที่เชียงของ โดยเฉพาะกับบ้านหาดไคร้ ซึ่งเป็นทำนน้ำสำหรับนำปลาบึกมาขึ้นนั้น พ่ออุ้ยเสาร¹ พรานปลาบึกอาวุโสได้ให้สัมภาษณ์กับผู้เขียนเมื่อ พ.ศ. 2550 ประมาณการว่าน่าจะเกิดขึ้นมาไม่น้อยกว่า 100 ปี (ประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา หรือประมาณปี พ.ศ. 2450) ทั้งนี้แต่ก่อนนั้น การออกล่าปลาบึกจะเกิดขึ้นในช่วงฤดูแล้ง หรือฤดูที่น้ำในแม่น้ำโขงลดต่ำลง ซึ่งมีระยะเวลาควมตั้งแต่ปลายเดือนเมษายน ถึงปลายเดือนพฤษภาคม ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ว่างเว้นจากการทำนาทำไร่ ก็จะเริ่มลงน้ำโขงเพื่อใช้ประโยชน์จากน้ำโขง ทั้งหาปลา ทำเกษตรริมโขง เก็บโก (สาหร่ายน้ำจืด) และล่าปลาบึก เป็นต้น

โดยขั้นตอนของการล่าปลาบึกนั้น พรานปลาจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มไปสร้างตูป (กระท่อม) บริเวณดอนแขวง (สันดอนทรายกลางน้ำโขง) อยู่กินที่นั่นตลอด 24 ชั่วโมง เพื่อจับปลาบึก ก่อนหน้าที่จะจับปลาบึก ก็ต้องมีการเซ่นไหว้ ผีแม่ย่านางเรือ ไหว้เจ้าที่ เจ้าท่า เจ้าทาง รวมไปถึงทำ “พิธีไหว้ผีโขง” เพื่อเป็นการขอให้ปล่อยปลาบึกออกมาให้จับ

การจับปลาบึกในอดีตนั้น มีเครื่องมือที่สำคัญ 2 อย่างคือ เรือและกวัก (หรือ “นาม” ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็น “มอ”) สำหรับการทำเรือ พ่อพุ่ม บุญหนัก ได้เล่าให้ฟังในการสัมภาษณ์เมื่อ พ.ศ. 2550 ว่า ในอดีตการทำเรื่อนั้นต้องออกไปหาไม้ตะเคียนเป็นลำขนาดใหญ่ในป่าลึกและ

¹ ชื่อของผู้ให้ข้อมูลในบทความนี้ เป็นชื่อสมมติทั้งหมด.

มีระยะทางที่ไกลมาก อาจจะหาได้จากทั้งป่าฝั่งไทยและฝั่งลาว ส่วนใหญ่นิยมไปเอาทางเหนือ น้ำก็คือเขตอำเภอเชียงแสน พอลัมไม้ลงเสร็จก็ปล่อยให้ไม้ตะเคียนไหลตามน้ำของมา แล้วก็มาเอาไม้ขึ้นฝั่งที่ทางเชียงของ และการทำเรื่อนั้นไม่ได้ทำจากการใช้เลื่อยยนต์ผ่าไม้เป็นแผ่นๆ เหมือนปัจจุบัน แต่ต้องซุดไม้ตะเคียนลำใหญ่ทั้งต้นให้ออกมาเป็นลำเรือที่เราเรียกว่า “เรือซุด” หลังจากนั้น ก็ทำพิธีบูชาแม่ย่านางเรือ ถือเป็นการเสร็จสิ้นการทำเรือเพื่อหาปลาในอดีต ซึ่งเรือลำนี้จะใช้ทำประโยชน์ในทุกรูปแบบทั้งการเดินทาง การหาปลา และค้าขาย ไม่ใช่แค่การล่าปลาบึกเท่านั้น

การทำกวัก (หรือนาม หรือมอง ในปัจจุบัน) คือเครื่องมือจับปลาบึก ที่มีลักษณะคล้าย อวน ในอดีตการทำกวัก เพื่อล่าปลาบึก ต้องเริ่มจากการปลูกปอข้ามปี เช่น ถ้าเราจะทำกวักปีนี้ก็ต้องปลูกปอไว้แล้วตั้งแต่ปีก่อน ดังนั้น การทำกวักต้องเป็นการเตรียมการแบบข้ามปี เมื่อปอแก่เต็มที่แล้วก็ต้องนำไปแช่น้ำ นำไปต้ม ตาก และฟืนเป็นเส้นป่าน หลังจากนั้นก็จะเริ่มทอเพื่อขึ้นรูปเป็นกวัก ซึ่งกวักหนึ่งเส้นถ้าดูแลรักษาดี ๆ ก็สามารถใช้งานได้เป็น 5-6 ปี ได้เลยทีเดียว

ในการจับปลาบึกนั้นพบว่าเป็นกิจกรรมของเพศชายในชุมชน ซึ่งการจับแต่ละครั้งจะเกิดจากการรวมตัวของผู้ชาย 4-5 คนต่อเรือหนึ่งลำ รวมกลุ่มและแบ่งหน้าที่กันทำงานในเรือ โดยให้ผู้ชาย 2 คนทำหน้าที่พายเรือ ขณะที่อีก 2-3 คนต้องปล่อยกวักให้วางไปตามลำน้ำโขง โดยให้กวักไหลไปตามน้ำ ถ้าชนกับปลาบึก ปลาบึกก็จะติดกับกวัก ถ้าปลาบึกติด พรานปลาทั้งกลุ่มอาจจะต้องลงน้ำเพื่อปลูกปล้ากับปลาบึก เพื่อให้จับปลาบึกได้

สำหรับปลาบึกที่จับได้ พ่อหลวงบุญเรือน พรานปลาบึกอาวุโสอีกท่านหนึ่ง ได้เล่าในการสัมภาษณ์เมื่อ พ.ศ. 2550 ว่า แต่ก่อนเน้นการล่าเพื่อนำมาทำเป็นเสบียงอาหาร เพื่อเตรียมไว้สำหรับการทำเกษตรในปีต่อไป โดยส่วนใหญ่จะนำมาแปรรูปเป็นปลาแห้ง ปลาต้ม และไข่ปลาบึกต้ม (เนื่องจากการจับในช่วงฤดูที่ปลาบึกจะขึ้นไปวางไข่เหนือตื้นน้ำ) เป็นต้น โดยปลาส่วนที่เหลือก็จะนำไปแจกจ่ายให้กับเครือญาติ รวมไปถึงเพื่อนบ้านในละแวก

การกลายเป็นสินค้าของปลาบึก

เมื่อเข้าสู่ช่วงทศวรรษที่ 2450 การจับปลาบึกเริ่มกลายเป็นสินค้าด้วยเงื่อนไขที่สำคัญ 2 ประการ คือ

ประการแรก คือ ต้นทุนการจับปลาของพรานปลาเพิ่มสูงขึ้น อันเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนวัสดุที่นำมาผลิตกวักเปลี่ยนจากปอมาเป็นการใช้เชือกไนลอน และในปี พ.ศ. 2498 เริ่มมีการใช้เครื่องยนต์ 4 จังหวะ นำมาติดตั้งกับเรือกาบ สำหรับการเดินทางและการออกหาปลากล่าวคือ ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2490 โดยประมาณ กลุ่มพรานปลาเล่าว่าความนิยมในการใช้เชือกไนลอนเริ่มเข้ามาแทนที่การปลุกปอและการสานเป็นกวัก เนื่องจากเชือกไนลอนเริ่มหาซื้อได้ง่ายขึ้น แต่ก็มีราคาที่ค่อนข้างสูงเช่นกัน การซื้อเชือกไนลอนในสมัยนั้น ต้องออกไปซื้อที่อำเภอแม่จัน อำเภอเชียงแสน หรืออำเภอเมืองเชียงราย เป็นต้น ด้วยการฝากซื้อกันเป็นกลุ่มๆ แล้วเอามาแบ่งกันในกลุ่มพรานปลาบึก

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2498 เครื่องยนต์ 4 จังหวะ เริ่มเป็นเครื่องจักรที่ทั้งกลุ่มพรานปลาพ่อค้า แม่ค้า หรือผู้สัญจรทางเรือ เริ่มใช้เพื่อมาติดตั้งกับเรือแทนการพายด้วยไม้พาย กระนั้นก็ตาม การใช้เครื่องยนต์ก็จะเป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่การเสียค่าใช้จ่ายเรื่องน้ำมันตามมา หากแต่การใช้เครื่องยนต์ก็จะเป็นเงื่อนไขที่ทำให้พรานปลาใช้จำนวนแรงงานที่น้อยลงในหนึ่งลำเรือ และเริ่มเป็นเงื่อนไขที่ทำให้พรานปลาบึกคนอื่นๆ เริ่มกระจายออกไปถือครองกวัก และเรือยนต์ด้วยตนเอง หรือก่อตั้งกลุ่มพรานปลาบึกมากขึ้นเรื่อยๆ

ประการที่สอง คือ การอนุรักษ์ปลาบึกของรัฐและการเติบโตของการส่งเสริมการท่องเที่ยว กล่าวคือ ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ปลาบึกเริ่มถูกทำให้เป็นที่รับรู้ของสาธารณชน และกลุ่มคนภายนอกชุมชนมากขึ้นด้วยปรากฏการณ์ทางสังคมสองประการ คือ หนึ่ง การอนุรักษ์ปลาบึกของรัฐ และสอง คือการเติบโตของกระแสการท่องเที่ยว

การอนุรักษ์ปลาบึกของรัฐ ในช่วงทศวรรษที่ 2520 ภายหลังปลาบึกเริ่มกลายเป็นสินค้าของอำเภอเชียงของ และเริ่มมีการกระจายสินค้าออกไปตามเมืองใหญ่ๆ ของไทยมากขึ้น ทำให้ใน พ.ศ. 2524 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยกรมประมงเริ่มกังวลเรื่องปัญหาการสูญพันธุ์ อีกทั้งก็สนใจที่จะพัฒนาเป็นปลาเศรษฐกิจ จึงเริ่มต้นแนวคิดในการอนุรักษ์ปลาบึกโดยใช้แนวทางการผสมเทียมมาใช้เป็นทางออกในการอนุรักษ์ และประสบผลสำเร็จในการผสมเทียมในปี พ.ศ. 2526 (เกรียงศักดิ์ เม่งอำพัน 2542; เสน่ห์ ผลประสิทธิ์ 2544)

อย่างไรก็ตาม การเข้ามามีส่วนร่วมของกรมประมงได้นำพาสื่อสารมวลชนและนักท่องเที่ยวเข้ามาด้วย โดยการเผยแพร่ข่าวความสำเร็จในการผสมพันธุ์ปลาบึก เป็นที่มาของการเข้า

มาของคนกลุ่มต่างๆ อีกหลายกลุ่มในช่วงเวลาดังกล่าว อาทิ กลุ่มนักท่องเที่ยว กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ

ในเวลาที่ไม่ห่างกันมากนัก อันเป็นผลเนื่องมาจากนักท่องเที่ยวเริ่มให้ความสนใจกับปลาบึก ซึ่งเป็นปลาน้ำจืดขนาดใหญ่ของแม่น้ำโขง ทำให้ช่วงเวลานั้นนักท่องเที่ยวเริ่มเดินทางเข้ามาชมการล่าปลาบึกที่บ้านหาดไคร้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงเวลาของการจับปลาบึก คือ ช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคมของทุกปี เงื่อนไขนี้เองที่นำมาสู่การเติบโตของกระแสการท่องเที่ยวในเชิงของ ทำให้เกิดปรากฏการณ์สองลักษณะคือ หนึ่ง การขยายตัวของธุรกิจร้านอาหารและโรงแรมริมแม่น้ำโขง และ สอง การทำให้ปลาบึกและปลาน้ำโขงเป็นสินค้าของเชิงของ ด้วยการสร้างความหมายให้กับปลาบึก อาทิ “ปลายักษ์แห่งลุ่มน้ำโขง” รวมไปถึงการสร้างฉายาต่างๆ ไปพร้อมกับการสร้างความเชื่อในการบริโภค อาทิ “ปลาขงเบ้ง” กินแล้วจะฉลาด आयुยืน มีบุญบารมี เป็นต้น (เกรียงศักดิ์ เม่งอำพัน 2542; อธิพันธ์ ภูคาสุวรรณค์ 2544) อันเป็นที่มาของกระแสนิยมในการบริโภคปลาบึกในช่วงเวลาต่อมา

ในช่วงที่ปลาบึกกลายเป็นสินค้านั้นทำให้มีราคาสูงจากเดิมที่ขายเป็น “ก้า”² ก้าละ 20 บาท (ราคาทั้งตัวประมาณ 100 – 200 บาท) ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2520 ราคาเพิ่มขึ้นเป็นกิโลกรัมละ 100 บาท ปลายทศวรรษที่ 2530 ราคาเพิ่มขึ้นเป็นกิโลกรัมละ 250 บาท และสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องจนกระทั่ง ช่วงทศวรรษที่ 2550 อยู่ที่ประมาณกิโลกรัมละ 500 บาท

นอกจากนี้ ความเข้มข้นของการทำให้ปลาบึกกลายเป็นสินค้ามีมากขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2530 พิธีกรรมล่าปลาบึกที่เคยจัดทำอย่างเรียบง่าย และเป็นพิธีกรรมก่อนการออกล่าปลาบึกในแต่ละปี ถูกสถาปนาเป็นพิธีกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นครั้งแรก ในชื่อ “พิธีกรรมบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก” (วิเชียร มีบุญ 2542) โดยพิธีกรรมดังกล่าวจัดขึ้นก่อนการล่าปลาบึกในฤดูกาลล่าปลาบึกช่วงเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม และในปี พ.ศ. 2530 – 2533 ถือได้ว่าเป็นช่วงที่ปลาบึกเป็นที่ต้องการของตลาดสูงสุด มีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวชมการล่าปลาบึกเป็นจำนวนมาก ทำให้ผู้ชายในหมู่บ้านทั้งเด็ก วัยรุ่น และผู้ใหญ่ในหมู่บ้านเข้ามาเป็นพรานปลาบึกกว่า 200 คน และสามารถจับปลาบึกได้ถึง 69 ตัว ซึ่งเป็นสถิติสูงสุดในการจับปลา

² อู๋เสาร์ได้อธิบายความหมายของ“ก้า”เอาไว้ในการสัมภาษณ์ว่าเป็นรูปแบบของการวัดปริมาณปลาบึกด้วยวิธีการใช้เชือกพันรอบหัวปลาบึก แล้วนำเอาความยาวทั้งหมดของเชือกมาวัดด้วยการกำที่ละกำมือ ว่าได้กี่ครั้ง จำนวนทั้งหมดที่ทำได้ ก็คือ ปริมาณทั้งหมดของปลาบึกที่จะซื้อ-ขายกันเป็นก้า.

ในช่วงเวลาที่มีการท่องเที่ยวเริ่มเข้มข้นขึ้น การอนุรักษ์ปลาบึกของกรมประมงก็เริ่มเข้ามา มีบทบาทในพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก โดยการสอดแทรกแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์เข้าไปในพื้นที่ของการท่องเที่ยว อาทิ “การจัดตั้งโครงการรักษปลาบึก รักษาเชียงของ” และการปล่อยลูกปลาบึกจากบ่อเพาะเลี้ยงในงานพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก และท้ายที่สุดกรมประมงได้ออกประกาศห้ามจับปลาบึกเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2533 (เกรียงศักดิ์ เม่งอำพัน 2542) ภายหลังจากได้ลูกปลาบึกที่เกิดจากการผสมเทียมแล้ว 2 รุ่น

ในขณะเดียวกัน เมื่อปริมาณปลาบึกที่ถูกจับมีมากขึ้นพรานปลาบึกเริ่มเผชิญกับเงื่อนไขของการโดนกดราคาจากพ่อค้าคนกลางและการอนุรักษ์ปลาบึกจากกรมประมง ทำให้พรานปลาบึกบ้านหาดไคร้รวมตัวกันเพื่อก่อตั้ง “ชมรมปลาบึกบ้านหาดไคร้” เมื่อปี พ.ศ. 2533 เพื่อมาเป็นกลไกกลางในการต่อรองราคาและการอนุรักษ์ปลาบึกของกรมประมงผ่านการขออาชญาบัตรที่จะอนุญาตให้จับปลาบึกได้ในแต่ละปี และกลุ่มอื่นๆ ที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อาทิ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืช กองทุนสัตว์ป่าโลก (World Wildlife Fund: WWF) และกลุ่มรักษาเชียงของ เป็นต้น นอกจากนี้ยังทำหน้าที่เป็นจุดรับซื้อปลาบึกเพื่อส่งต่อให้กับพ่อค้าคนกลางหรือร้านรับซื้อ และบริหารจัดการคิวเรือของพรานปลา ทำให้กลไกสำคัญของการจัดการที่เคยผ่านพิธีกรรม ครวเรือน และชุมชนเป็นสำคัญ ต้องเปลี่ยนไปสู่การจัดการแบบ “ชมรม” ที่มีลักษณะการรวมเป็นสหกรณ์โดยการรวมตัวกันของสมาชิก

ดังนั้น นับแต่ทศวรรษที่ 2450 จนถึง 2530 ปลาบึกเริ่มเป็นสินค้าที่มีบทบาทต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจของเชียงของทั้งในทางตรง คือ การบริโภคและค้าเนื้อปลาบึก ให้ทั้งกับผู้ประกอบการภายในเชียงของ และพ่อค้าคนกลางจากนอกพื้นที่ และทางอ้อม คือ การเสาะความรู้ ภูมิปัญญา ประเพณี และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับปลาบึก อาทิ การท่องเที่ยวชมน้ำโขงเพื่อดูกิจกรรมการไหลมองปลาบึก การชมพิธีกรรมบูชาเจ้าพ่อปลาบึก รวมถึงการเยี่ยมชมวิถีการล่าปลาบึก การทำมองและศึกษาการเคลื่อนย้ายของปลาบึก เป็นต้น ซึ่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับปลาบึกในระยะนี้ เกิดขึ้นภายใต้บริบทที่สำคัญ 2 ประการ คือ การอนุรักษ์ และการท่องเที่ยว ซึ่งได้ชักทอดสายสัมพันธ์ขึ้นในชุมชนเชียงของ โดยเฉพาะกับละแวกบ้านหาดไคร้ที่มีผู้กระทำการที่สำคัญคือ กลุ่มพรานปลาบึก (ชมรมปลาบึกบ้านหาดไคร้) กรมประมง อำเภเชียงของ เทศบาลตำบลเชียงเชียงของ กลุ่มผู้ประกอบการร้านอาหาร และโรงแรม กลุ่มพ่อค้าคนกลางทั้งภายในและภายนอก และกลุ่มนักท่องเที่ยวในเชียงของ เป็นต้น กล่าวคือ ในระยะนี้ ความสัมพันธ์เกิดขึ้นในลักษณะที่กลุ่มผู้กระทำการเอื้อผลประโยชน์ต่อกันอย่างลงตัว กล่าวคือ กลุ่มพรานปลาบึก

มีรายได้ทางเศรษฐกิจโดยตรงจากการค้าปลาบึก ในขณะที่กรมประมงก็ได้น้ำเชื้อ และไข่ปลาบึกที่ได้จากการรีดเมื่อพรวนปลาบึกจับปลาบึกได้ รวมไปถึงกลุ่มท้องที่ ท้องถิ่น และธุรกิจร้านอาหารและโรงแรมในพื้นที่ก็ได้ผลประโยชน์จากการเข้ามาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวในระยะนี้ มีเพียงกลุ่มนักอนุรักษ์ในเชียงของเท่านั้นที่เริ่มกังวลต่อผลกระทบที่มีต่อจำนวนของปลาบึกที่ถูกจับมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ตาราง 1 สถิติจำนวนการจับปลาบึกของพรวนปลาบึกบ้านหาดไคร้

ตั้งแต่ พ.ศ. 2524 - 2549

ปี	จำนวนที่จับได้	ปี	จำนวนที่จับได้	ปี	จำนวนที่จับได้	ปี	จำนวนที่จับได้
2524	4	2531	42	2538	16	2545	0
2525	3	2532	60	2539	7	2546	0
2526	16	2533	69	2540	6	2547	7
2527	15	2534	31	2541	1	2548	4
2528	17	2535	35	2542	20	2549	1
2529	18	2536	48	2543	2		
2530	24	2537	18	2544	0		

ที่มา: สถิติระหว่างปี พ.ศ. 2524-2528 จากเกรียงศักดิ์ เม่งอำพัน (2542, 10)
สถิติระหว่างปี พ.ศ. 2529-2549 จาก คณะวิจัยชาวบ้านเชียงของ-เวียงแก่น (2549)

ปลาบึกกับการกลายเป็นสัญลักษณ์ของเชียงของ

“หลวงพ่อเพชรคูเมือง ลือเลื่องปลาบึกหาดไคร้

แหล่งผ้าทอน้ำไหล ประตูปะหลิวอินโดจีน”

(คำขวัญประจำอำเภอเชียงของ)

ผลสืบเนื่องมาหลังจากการจัดตั้งชมรมปลาบึกบ้านหาดไคร้ ซึ่งเกิดขึ้นท่ามกลางบริบทที่ปลาบึกกลายเป็นสินค้าที่สร้างรายได้ให้กับพรวนปลาบึกเป็นอย่างดี รวมไปถึงการทำให้

เชียงของกลายเป็นเมืองท่องเที่ยวริมน้ำโขง ที่ผู้ประกอบการร้านอาหารและโรงแรมต่างเฝ้าคอยให้นักท่องเที่ยวมาเยือนในช่วงเทศกาลล่าปลาบึก ความต่อเนื่องช่วงทศวรรษที่ 2530-2550 นี้เอง ที่ทั้งฝ่ายอำเภอ ท้องถิ่น ท้องที่ ชมรมปลาบึกบ้านหาดไคร้ และกลุ่มผู้ประกอบการร้านค้า และโรงแรมต่างๆ ร่วมกันสนับสนุน และสรรค์สร้างให้ปลาบึกกลายเป็นสัญลักษณ์ของเชียงของ โดยผ่านปฏิบัติการที่สำคัญหลายอย่าง

ในช่วงปี พ.ศ. 2543 เทศบาลตำบลเวียงเชียงของร่วมกับการสนับสนุนจากภาคส่วนต่างๆ เห็นชอบและดำเนินการจัดตั้ง “พิพิธภัณฑ์ปลาบึกและปลาน้ำจืด” ที่บริเวณที่จับปลาบึกบ้านหาดไคร้ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว และเป็นแหล่งเรียนรู้ปลาบึกและปลาน้ำจืดที่สำคัญ นอกจากนี้ ในทุกวันที่ 18 เมษายน ของทุกปี บริเวณโดยรอบพิพิธภัณฑ์ฯ จะมีการจัด “พิธีกรรมบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก” ก่อนที่จะมีการออกล่าปลาบึกโดยกลุ่มพรานปลาที่สังกัดชมรมปลาบึกบ้านหาดไคร้ รวมถึงหลังจากการจัดทำพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึกแล้ว เจ้าหน้าที่ของกรมประมงก็จะสนับสนุนให้มีการปล่อยลูกปลาบึกที่ได้จากการผสมเทียม และเพาะเลี้ยงเป็นประจำทุกปีเช่นกัน

นอกจากนี้ กรมประมง ท้องถิ่น ท้องที่ และชมรมปลาบึกบ้านหาดไคร้ ยังสนับสนุนให้มีการจัดทำปลาบึกสเตฟ พร้อมห้องเก็บรักษา การจัดทำอนุสาวรีย์ปลาบึก และการจัดทำห้องจัดเก็บอุปกรณ์ล่าปลาบึก เช่น กวัก นาม และมอ เป็นต้น ในบริเวณหน้าวัดหาดไคร้หรือหน้าหาดล่าปลาบึก ซึ่งจะเป็นสถานที่ที่นักท่องเที่ยวมักมาเยี่ยมชมนอกช่วงระยะเวลาล่าปลาบึก

ปฏิบัติการต่างๆ เหล่านี้ ล้วนเกิดขึ้นเพื่อเป็นการสถาปนาความสำคัญของปลาบึกที่มีต่อเชียงของ ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงที่ปลาบึกสร้างรายได้ให้กับเชียงของ ทั้งในรูปแบบของการค้าเนื้อปลาบึกที่ปรากฏเป็นเมนูอาหารที่สำคัญให้กับนักท่องเที่ยว รวมไปถึงการสร้างรายได้ให้กับเชียงของ โดยผู้ประกอบการร้านอาหารต่างๆ มักจะได้อายุได้เป็นอย่างดีในช่วงเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม ซึ่งเป็นช่วงฤดูกาลล่าปลาบึกที่ทั้งนักท่องเที่ยว นักข่าว และนักอนุรักษ์ต่างๆ จับจองห้องพักบริเวณหน้าหาดล่าปลาบึกที่บ้านหาดไคร้เป็นประจำทุกปี

ความสนใจต่อปลาบึกที่เชียงของนั้นไม่ใช่แค่คนไทยหรือคนไทยรอบแม่น้ำโขงที่ให้ความสำคัญในฐานะปลาใหญ่แห่งลุ่มน้ำโขง เพราะระหว่างช่วงทศวรรษที่ 2520 จนถึง 2550 ปลาบึกถูกจารึกในเดอะกินเนสส์ เวิลด์ เรคคอร์ดส์ (The Guinness World Records) ว่าเป็นปลา

น้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในโลก³ และสิ่งนี้เองที่เป็นเหตุผลสำคัญที่เชียงของดึงเอาปลาบึกมาเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญส่วนหนึ่งของเชียงของ

จะพัฒนาหรือจะอนุรักษ์ ก็คือการพรากปลาบึกไปจากเชียงของ

ตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2530 แม่น้ำโขงถูกปรับใช้ประโยชน์ให้เอื้อต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ การค้า การท่องเที่ยว และการลงทุนมากขึ้น และเมืองครุฑข้ามพรมแดนระหว่างรัฐเข้ามามีบทบาทมากขึ้น คือ กลุ่มอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Greater Mekong Sub-region: GMS) ซึ่งเกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มประเทศที่มีพื้นที่ติดแม่น้ำโขง ประกอบด้วย จีน (ยูนนาน) พม่า ลาว ไทย เวียดนาม และกัมพูชา ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2535 โดยมีเป้าหมายร่วมกันที่จะสร้างความร่วมมือในการพัฒนาที่สำคัญ 9 ด้าน ได้แก่ คมนาคมขนส่ง โทรคมนาคม พลังงานการค้า การลงทุน การเกษตร สิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยว และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์⁴

ภายใต้การพัฒนาดังกล่าวมีโครงการพัฒนา 2 โครงการที่สำคัญซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง คือ โครงการพัฒนาร่องน้ำเพื่อการเดินเรือเชิงพาณิชย์ (ระเบิดแก่ง) และโครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ทางตอนบนของแม่น้ำโขง

³ จากการสำรวจหนังสือกินเนสบุ๊ก ออฟ เวกอร์คส์ (Guinness Book of Records) ในสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบว่ามีการบันทึกถึงปลาบึก (Pla Buk or Pa Beuk - Pangasianodon gigas) เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2529 (ค.ศ. 1986) โดยให้นิยามปลาบึก ว่าเป็นปลาน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในโลกที่ใช้ทุกช่วงเวลาของชีวิตอาศัยอยู่ในน้ำจืด หรือน้ำกร่อย และพบได้เฉพาะในแม่น้ำโขง ส่วนในฉบับปี พ.ศ. 2548 (ค.ศ. 2005) กล่าวว่า สามารถพบปลาบึกได้ในแม่น้ำเจ้าพระยา หรือแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขงภายในประเทศไทยได้เช่นกัน และให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับปลาบึกขนาดใหญ่ที่สุดที่เคยมีการจับได้ มีน้ำหนักมากที่สุดประมาณ 300 กิโลกรัม ความยาวประมาณ 3 เมตร.

⁴ ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการพัฒนาความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Greater Mekong Subregion: GMS) ในส่วนต่อไปนี้อ้างอิงมาจากเว็บไซต์กระทรวงการต่างประเทศ <http://bit.ly/1zfajNJ7>.

1. โครงการพัฒนาร่องน้ำเพื่อการเดินเรือเชิงพาณิชย์ หรือ “โครงการระเบิดแก่ง”⁵ เริ่มในช่วงปี พ.ศ. 2543 โดยมีเป้าหมายเพื่อปรับสภาพแม่น้ำโขงด้วยการเคลื่อนย้ายเกาะแก่งหินโสโครกและหาดตื้นที่เป็นอุปสรรคต่อการเดินเรือ ที่มีระยะทางรวมกว่า 331 กิโลเมตร ให้มีความกว้างประมาณ 31 เมตร และลึกประมาณ 3 เมตร ให้สามารถร่องเรือขนส่งสินค้าที่มีระวางขนาด 300-500 ตัน ได้ตลอดทั้งปี สำหรับในเขตพื้นที่เชียงของ แก่งขนาดใหญ่แก่งหนึ่งที่เป็นเป้าหมายของโครงการนี้ ก็คือ “แก่งคอนผีหลง” ที่มีแผนจะทำการระเบิดในปี พ.ศ. 2547 แต่ก็ได้ยุติลงเพราะการเคลื่อนไหวต่อต้านของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับท้องถิ่นและสากล

2. โครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ทางตอนบนของแม่น้ำโขง ด้วยเป้าหมายในการสร้างความร่วมมือเรื่องการซื้อขายแลกเปลี่ยนพลังงานระหว่างกลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่บริเวณทางตอนเหนือของแม่น้ำโขงในช่วงปี พ.ศ. 2535-2546 มีการสร้างแล้วเสร็จจำนวน 2 แห่ง และกำลังอยู่ในขั้นตอนการก่อสร้างอีกจำนวนกว่า 18 แห่ง⁶ โดยเฉพาะในส่วนของจีน (ยูนนาน) การสร้างเขื่อนนั้นมีวัตถุประสงค์หลัก 2 ประการ คือ ความต้องการในการผลิตไฟฟ้าพลังงานน้ำ และความต้องการปล่อยน้ำในช่วงฤดูแล้ง เพื่อให้เกิดการเดินเรือเพื่อทำการค้าได้ตลอดทั้งปี

⁵ โครงการพัฒนาร่องน้ำเพื่อการเดินเรือเชิงพาณิชย์ เกิดจากข้อตกลงว่าด้วยการเดินเรือพาณิชย์ในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน (Quadripartite Agreement on Commercial Navigation on Lancang – Mekong River) ซึ่งถือเป็นโครงการหนึ่งของความร่วมมือของกลุ่มประเทศลุ่มแม่น้ำโขงในส่วนของไทย ลาว พม่า จีน ที่ได้ลงนามร่วมกันในความตกลงว่าด้วยการเดินเรือในแม่น้ำล้านช้าง-แม่น้ำโขง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2543 ณ จังหวัดท่าขี้เหล็ก ประเทศพม่า และมีผลบังคับใช้เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2544 ซึ่งปัจจุบันได้ดำเนินการเสร็จแล้ว 10 จุด ส่วนจุดสุดท้ายที่บริเวณแก่ง “คอนผีหลง” คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อ 8 เมษายน พ.ศ. 2546 มอบหมายให้กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทำการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับผลกระทบด้านต่างๆ ในประเทศไทย (เพ็ญอ้วง).

⁶ รัฐบาลจีนมีนโยบายที่จะพัฒนาเขื่อนบนแม่น้ำโขงกว่า 20 แห่ง ข้อมูลจากเอกสารเผยแพร่ของ International Rivers ระบุว่าจนถึงพ.ศ. 2555 มีเขื่อนที่สร้างเสร็จแล้ว 6 แห่ง ได้แก่ เขื่อนมานวาน (Manwan) เขื่อนต้าเฉาซาน (Dachaosan) เขื่อนจิงหง (Jinghong) เขื่อนเสี่ยววาน (Xiaowan) เขื่อนนัวจาตู้ (Nuozadu) และเขื่อนกงกัวเฉียว (Gongguaquiao) และมีเขื่อนที่กำลังอยู่ในระหว่างการก่อสร้าง 4 แห่ง อยู่ในช่วงการเตรียมการ 3 แห่ง และอยู่ในแผนการอีก 1 แห่ง (International Rivers 2013).

โครงการพัฒนาทั้ง 2 โครงการนี้ พัฒนาขึ้นโดยเน้นการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงที่สวนทางกับการใช้ประโยชน์ของคนในพื้นที่อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังเพิกเฉยต่อรูปแบบการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรในแม่น้ำโขงที่เป็นลักษณะดั้งเดิม อาทิ การหาปลา การเก็บโก การทำเกษตรริมโขง และการจับปลาบึก ที่ชาวบ้านบางกลุ่มยังคงอาศัยการยังชีพในลักษณะนี้อยู่

ขณะที่พรานปลาบึก ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาดังกล่าวอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการลดลงของปริมาณปลาบึกที่จับได้ ทั้งนี้พ่อหลวงบุญเรือน พรานปลาบึกในฐานะของคนทางตอนท้ายของแม่น้ำโขง ได้ให้เหตุผลของการเปลี่ยนแปลงนี้ไว้ในการสัมภาษณ์เมื่อ พ.ศ. 2550 ว่าเป็นเพราะระบบนิเวศในแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา อาทิ น้ำในแม่น้ำโขงมีความขุ่น (ตะกอน) มากขึ้น ซึ่งมีผลต่อการอพยพของปลาบึกขึ้นไปทางตอนเหนือของแม่น้ำโขงในฤดูจับปลาบึก เนื่องจากปลาบึกจะไม่คุ้นเคยกับสภาพแม่น้ำโขงที่เปลี่ยนแปลงไป และเริ่มหลงฤดู (หรือเสียเชื้อ)⁷ การขึ้น-ลงของน้ำในแม่น้ำโขงผิดปกติ โดยพรานปลาบึกให้เหตุผลว่าอาจเป็นเพราะการปล่อยน้ำจากเขื่อนทางตอนบนของแม่น้ำโขงในส่วนของประเทศจีน (ยูนนาน) ในช่วงฤดูแล้ง ทำให้ไม่สามารถลงเรือจับปลาบึกได้ เพราะน้ำที่เพิ่มสูงขึ้นกะทันหัน โดยเฉพาะในระหว่างปี พ.ศ. 2544 ถึงปี พ.ศ. 2546 ซึ่งพรานปลาบึกไม่สามารถลงเรือจับปลาบึกได้⁸ รวมถึงพรานปลายังให้เหตุผลเพิ่มเติมว่าถูกรบกวนจากการแล่นผ่านของเรือขนาดใหญ่ทั้งเพื่อการค้าและการท่องเที่ยวที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น และการสร้างท่าเรือเชียงของที่มีผลต่อการอพยพของปลาบึกผ่านทางร่องน้ำในบริเวณเชียงของ

ความเห็นของพรานปลาข้างต้นสอดคล้องกับ องค์การสัตว์ป่าโลก (WWF) แห่งประเทศไทย ซึ่งได้นิยาม “ภัยคุกคาม” ต่อปลาบึกว่าประกอบด้วย 1) การล่าปลาบึกที่มากเกินไป และ

⁷ อ้ายจันท์ พรานปลาบึก กล่าวในการให้สัมภาษณ์กับผู้เขียนเมื่อ พ.ศ. 2550 ว่า “เสียเชื้อ” เป็นอาการของปลาบึกที่ไม่ยอมอพยพขึ้นมาตามฤดูกาลเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพแม่น้ำโขงต่างๆ ทั้งน้ำขึ้นลงที่ผิดปกติ และน้ำมีตะกอนมากขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้ยังหมายถึงกรณีที่ปลาบึกชนกับสิ่งแปลกปลอมระหว่างทางที่อพยพขึ้นแม่น้ำโขง อาทิ มองหาปลา หรือเรือต่างๆ เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ปลาบึกหันหลังว่ายกลับไปยังปลายน้ำตามเดิม.

⁸ อ้ายบัด พรานปลาบึก ให้เหตุผลไว้ในการสัมภาษณ์เมื่อ พ.ศ. 2550 ว่า ในระหว่างปีดังกล่าว ตนไม่สามารถลงเรือจับปลาบึกได้ เพราะน้ำในแม่น้ำโขงขึ้นกะทันหัน ซึ่งเป็นเหตุผลที่กลุ่มอนุรักษ์นำมาใช้เป็นตัวบ่งชี้ถึงการลดลงของปลาบึกถึงขั้นวิกฤติว่า ทั้งสามปีเป็นปีที่พรานปลาบึกไม่สามารถจับปลาบึกได้เลย (ดูตาราง 1 ประกอบ).

ปราศจากความพยายามที่จะสร้างกฎข้อบังคับเพื่ออนุรักษ์ปลาบึก 2) การจับปลาบึกได้โดยบังเอิญจากการทำประมงโดยใช้ “โด” ในกัมพูชา และการทำประมงโดยใช้ “ลี” ในลาว 3) วงจรของกระแสน้ำที่เปลี่ยนไปส่งผลกระทบต่อแหล่งวางไข่และเพาะพันธุ์ รวมถึงเส้นทางอพยพของปลาบึก และ 4) เนื่องจากการสร้างเขื่อนในแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาสาย การทำลายแหล่งเพาะพันธุ์วางไข่จากการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง โดยการขุดลอกของโครงการสาธารณูปโภคต่างๆ เช่น การสร้างสะพาน และท่าเรือ เป็นต้น (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ 2547)

นอกจากนี้ ในส่วนของกลุ่มผู้กระทำการอื่นๆ อาทิ กลุ่มธุรกิจร้านอาหาร และโรงแรม กลุ่มพ่อค้าคนกลาง กลุ่มนักอนุรักษ์ในพื้นที่ และกลุ่มท้องถิ่น ต่างได้รับผลกระทบโดยตรงจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ทั้งสองดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือ เนื่องจากผลกระทบที่นำไปสู่การลดลงของปลาบึกที่จับได้ ทำให้นักท่องเที่ยวที่เคยเข้ามาเยี่ยมชมการล่าปลาบึกในช่วงเทศกาลจับปลาบึกลดลงเป็นจำนวนมาก ทำให้ธุรกิจร้านอาหารและโรงแรมจำนวนหลายแห่งบริเวณบ้านหาดไคร้ยุติกิจการลง ส่วนผู้ประกอบการรายอื่นๆ ที่ยังคงทำธุรกิจอยู่ก็หันมาปรับตัวด้วยการมุ่งเป้าหมายที่กลุ่มลูกค้าในพื้นที่ และจังหวัดในเขตภาคเหนือ เช่น ผู้ประกอบการรายหนึ่งที่ทำให้สัมภาษณ์กับผู้เขียนว่า พยายามเปลี่ยนจุดขายจากปลาบึกมาเป็นการเชิญชวนด้วยการนำเที่ยวทางเรือ การชมทิวทัศน์ 2 ผังโขง การเที่ยวชมตลาดอินโดจีนใน สปป. ลาว และการล่องเรือชมเกาะแก่งต่างๆ ตามริมแม่น้ำโขง

ในขณะที่กลุ่มพ่อค้าคนกลางผู้ค้าปลาบึกเผชิญทั้งเงื่อนไขของจำนวนปลาบึกที่จับได้ลดลง และราคาปลาบึกที่สูงขึ้นเป็นอย่างมาก กลุ่มพ่อค้ากลุ่มนี้ จึงหันไปรับซื้อปลาบึกจากบ่อเลี้ยงที่กระจายตัวอยู่ในเขตอำเภอเวียงชัย อำเภอแม่จัน และอำเภอพาน โดยมีราคาที่แตกต่างกันเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ราคาปลาบึกที่จับได้ในช่วงเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม อาจมีราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 500 บาท ในขณะที่ปลาบึกจากบ่อเลี้ยงอาจมีราคาเพียง 150 บาท ทำให้กลุ่มพ่อค้า แม่ค้าปลา หันมารับซื้อปลาบึกจากบ่อเลี้ยงแทน และนำมากระจายให้กับกลุ่มผู้บริโภคในพื้นที่ โดยเฉพาะกลุ่มผู้ประกอบการร้านอาหารและโรงแรม รวมไปถึง ในเขตจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดพะเยา และจังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

สำหรับหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่ ทั้งในส่วนของท้องถิ่นและท้องที่ การลดลงของปลาบึกที่เกิดจากผลกระทบของการพัฒนาต่างๆ นำไปสู่การปรับตัวด้วยการปรับจุดขายของเชียงของจากที่เคยใช้ปลาบึกเป็นจุดขายในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่ ก็หันมาสนับสนุนในเรื่องของ

การจัดทำพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก การสนับสนุนในเรื่องของตลาดการค้าขายแตง ทำเรื่อน้ำลึก ทำเรือบั้ง และวิถีของไทลื้อที่เชียงของแทน เป็นต้น

ดังนั้น จึงเป็นความชัดเจนว่า การพัฒนามนุษย์น้ำโขงตอนบน ส่งผลกระทบให้ปริมาณของปลาบึกลดลงจริง และมีผลต่อการดำรงชีพด้วยการจับปลาบึกของพรานปลา และกลุ่มผู้กระทำการอื่นๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งโดยนัยนี้ การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการที่พรากปลาบึกไปจากเชียงของ และได้สร้างผลกระทบต่อกันคนกลุ่มต่างๆ ในเชียงของหลายกลุ่ม ในขณะที่กลุ่มคนกลุ่มต่างๆ ก็พยายามปรับตัว ต่อสู้ และดิ้นรนเพื่อให้ตนเองอยู่รอดในบริบทของการพัฒนาข้ามพรมแดนขนาดใหญ่

การอนุรักษ์ปลาบึกระดับสากล

“...ทำไมปลาบึกถึงมีความพิเศษ หรือความสำคัญในการที่จะเก็บรักษาไว้ในสถานะทางธรรมชาติ (keep it in the wild) นั้น”... คำตอบของสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ ก็คือ

เพราะว่าปลาบึกเป็นปลาน้ำจืดที่มีขนาดใหญ่ที่สุด และใกล้สูญพันธุ์ชนิดหนึ่งของโลก นอกจากนี้ปลาบึกยังถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญในการบ่งชี้ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศของแม่น้ำโขง เพราะสายพันธุ์ของปลาบึกนั้นเริ่มมีความเปราะบางลงเป็นอย่างมาก ด้วยการล่าที่มากเกินไป รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมของแม่น้ำโขง ดังนั้น สถานะภาพของปลาบึกจึงเป็นเครื่องบ่งชี้ที่สำคัญในการบ่งบอกถึงความสมบูรณ์ของแม่น้ำโขง “health of the river” ดังนั้นการจัดการและรักษาสายพันธุ์ปลาบึกเอาไว้ จึงเป็นเสมือนส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญในการจัดการลุ่มน้ำโขงอย่างยั่งยืน (National Geographic 2003)

คำกล่าวตอนบนนี้สะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนามนุษย์น้ำโขงตอนบนที่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมในเชียงของจึงเป็นเหมือนตัวเร่งปฏิกิริยา ที่ทำให้สหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ (International Union for Conservation of Nature: IUCN) และกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับพื้นที่ให้ความสนใจต่อการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง โดยเฉพาะกับประเด็นการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศที่กระทบต่อการดำรงชีพของคนลุ่มน้ำ

การเคลื่อนไหวในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเชียงของจึงเริ่มขยายวงกว้างเป็นเครือข่ายข้ามพรมแดนมากขึ้น อาทิ การสร้างเครือข่ายกับเครือข่ายลุ่มน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia Rivers Network: SEARIN) กองทุนสัตว์ป่าโลก (WWF) และสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ โดยมีปฏิบัติการต่างๆ ในพื้นที่เชียงของ อาทิ การใช้ประเด็นเรื่อง “แก่งคอนผีหลง” และปลาบึกซึ่งเป็นปลาหนังน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในโลกที่ใกล้จะสูญพันธุ์เป็นประเด็นในการขับเคลื่อนเรื่องการพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบน โดยเริ่มสื่อสารต่อสังคมในรูปแบบของงานวิจัยหลายชิ้นที่น่าเสนอถึงความสำคัญของแก่งคอนผีหลงในฐานะระบบนิเวศที่มีความสำคัญต่อแม่น้ำโขง และการดำรงชีพชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเชียงของ นอกจากนี้ ยังได้นิยามให้แก่งคอนผีหลงมีบทบาทในฐานะเป็นพื้นที่วางไข่สุดท้ายของปลาบึกอีกด้วย (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ 2547)

การปรากฏตัวของสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงจึงเริ่มมีความชัดเจนมากขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2540 อันถือได้ว่าเป็นการเข้ามาเพื่อท้าทายและต่อรองกับการพัฒนาของกลุ่มอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงที่มุ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขง ในลักษณะที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสภาพอันเป็นธรรมชาติของทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศของแม่น้ำโขง เพื่อรองรับการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ในขณะที่สหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ก็เริ่มเปิดประเด็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มแม่น้ำโขง ด้วยการช่วงชิงการนิยามปลาบึกให้เป็น “ทรัพยากรที่ใกล้สูญพันธุ์” (endangered) ในปี พ.ศ. 2539 และมีการจัดให้ปลาบึกอยู่ในบัญชีแดง (red list) ต่อมาเมื่อเข้าสู่ทศวรรษที่ 2540 อันเป็นช่วงเวลาแม่น้ำโขงเริ่มถูกเปลี่ยนเข้าสู่กรอบของการพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบนมากขึ้นในปี พ.ศ. 2546 ปลาบึกจึงถูกเลื่อนสถานภาพจาก “ใกล้สูญพันธุ์” เป็น “ใกล้สูญพันธุ์อย่างยิ่งยวด” (critically endangered)⁹ โดยให้เหตุผลว่า การพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบนในรูปแบบของการสร้างเขื่อน

⁹ นอกจากนี้ ปลาบึกยังถูกจัดอยู่ในภาคผนวกที่ 1 ของอนุสัญญาว่าด้วยการค้าระหว่างประเทศว่าด้วยชนิดสัตว์ป่า และพืชที่ใกล้จะสูญพันธุ์ (the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora: CITES) โดยห้ามมีการจำหน่ายปลาบึกระหว่างประเทศ ยกเว้นแต่กรณีที่ได้รับการควบคุมอย่างเข้มงวดรวมทั้งในข่ายของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนของไทย อาทิ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ก็ได้เรียกร้องให้รัฐยุติการออกกฏาชญาบัตรล่าปลาบึกในฤดูวางไข่ (เมธาวิ มัชฌันติกะ 2547, 5 อ้างถึงใน ไพบูลย์ เสงสุวรรณ 2552, 114).

ขนาดใหญ่ การระเบิดเกาะแก่งแม่น้ำโขง เพื่อพัฒนาเป็นเส้นทางสำหรับเดินเรือพาณิชย์ และการล่าปลาบึก¹⁰ ล้วน มีส่วนสำคัญในการพรากปลาบึกที่ใหญ่ที่สุดในโลกไปจากลำน้ำสายนี้

การพรากปลาบึกไปจากเชียงของด้วยการอนุรักษ์

ในปี พ.ศ. 2548 ปฏิบัติการว่าด้วยการอนุรักษ์ปลาบึกของเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ปลาบึกเกิดขึ้นภายใต้ “โครงการรักษปลาบึก รักษาเชียงของ”¹¹ ซึ่งมีโครงการย่อยต่างๆ หลายโครงการ อาทิ การจัดงานพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึกเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในวโรกาสทรงครองราชย์ครบ 60 ปี โครงการโรงเรียนแม่น้ำโขง โครงการส่งมอบมองปลาบึกให้กับสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ในราคาปากละ 20,000 บาท โครงการสรรหาอาชีพทดแทนให้กับพรานปลาบึก และปฏิบัติการว่าด้วยการผลักดันการจัดตั้ง “เขตอภัยทาน” บริเวณหน้าวัดหาดไคร้ซึ่งเป็นบริเวณจับปลาบึก เป็นต้น¹²

ภาพของปฏิบัติการของการอนุรักษ์ปลาบึกดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ปลาบึกพยายามใช้กลไกทั้งทางวัฒนธรรม (ศาสนา) อำนาจสัญลักษณ์ (กษัตริย์) หรือ แม้แต่การปลดเครื่องมือทำกินเพื่อกดดันพรานปลาบึกให้ยุติการจับปลาบึกให้ได้ ในขณะที่

¹⁰ ข้อความตอนหนึ่งในรายงานข่าวบนเว็บไซต์ *National Geographic* ระบุว่า “...สำหรับปัญหาหลักของการทำให้ปลาบึกลดลงในทัศนะของสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ ที่ถูกจับจ้องเป็นปัญหาหลักก็คือ การล่าปลาบึก และรองลงมาก็คือ ปัญหาการสร้างเขื่อน โครงการเดินเรือ และการทำลายที่อยู่อาศัยของปลาบึก โดยเฉพาะที่ผ่านมา เขื่อนปากมูน ซึ่งสร้างขึ้นบนลำน้ำมูน ซึ่งถูกนิยามว่าเป็นลำน้ำสาขาที่ใหญ่ที่สุดของแม่น้ำโขง การสร้างเขื่อนปากมูนจึงเป็นอุปสรรคต่อปลาบึก ในการขึ้นไปวางไข่ทางตอนเหนือของเขื่อน นอกจากนี้สหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ ‘โครงการระเบิดแก่ง’ ที่มีขึ้นในจีน ทางตอนเหนือของลาว และทางตอนเหนือของไทยเป็นปัญหาที่สำคัญในการทำลายที่วางไข่ของปลาบึก” (*National Geographic* 2003).

¹¹ โครงการนี้เป็นโครงการที่สืบเนื่องมาจาก “โครงการรักษปลาบึก รักษาแม่น้ำโขง” ที่เคยเริ่มจัดขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2537 และได้ยุติไปช่วงหนึ่ง.

¹² รวมทั้งโครงการ “ความร่วมมือของไทย-ลาวในการอนุรักษ์ปลาน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในโลก และใกล้สูญพันธุ์ ปลาบึกแห่งลุ่มน้ำโขง” ซึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2550 ด้วยความร่วมมือระหว่างองค์กรสัตว์ป่าโลกแห่งประเทศไทย องค์กรสัตว์ป่าโลกแห่งประเทศไทย กรมประมงและปศุสัตว์ของประเทศไทย กรมประมงของประเทศไทย และ มูลนิธิ Aage V. Jensen ของประเทศเดนมาร์ก และยังมีอีกหลายโครงการที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้.

อีกด้านหนึ่งกระแสของค่านิยมเรื่องการอนุรักษ์ปลาบึกที่เคยก่อตัวขึ้นจากภายนอกชุมชนเริ่มถาโถมเข้าสู่บ้านหาดไคร้ในรูปแบบของการสร้างภาพลักษณ์ที่เป็นด้านลบต่อพรานปลาบึก และชุมชน อาทิ “หมู่บ้านฆ่าสัตว์ตัดชีวิต” “พรานใจยักษ์” หรือพรานปลาบึกที่พรากลูกพรากเมียเขา (ปลาบึก) เป็นต้น

ดังนั้น การเข้ามาของการอนุรักษ์ปลาบึกแบบสากลจึงถือเป็นปฏิบัติการของการพรากทรัพยากรปลาบึกของชุมชนไปสู่การเป็นทรัพยากรของสากลในช่วงสุดท้าย ภายใต้ค่านิยม และปฏิบัติการการอนุรักษ์ของสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ ภายใต้บริบทพื้นที่เชียงของ โดยมีประเด็นเรื่องการพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบนซึ่งทำให้การเข้ามาของสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ปลาบึกมีความชอบธรรมมากขึ้น แต่ก็เพื่อช่วงชิงปลาบึกไปเป็นทรัพยากรของสากล หรือในพื้นที่สาธารณะทั่วไป ที่หลุดออกจากความสามารถในการควบคุม และจัดการของพรานปลาบึกและชุมชนนั่นเอง

ปลาบึกตัวสุดท้ายกับการต่อสู้ของพรานปลาบึกกลุ่มน้อย

การจัดทำโครงการส่งมอบมองปลาบึกของชมรมปลาบึกบ้านหาดไคร้แก่สหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ ใน พ.ศ. 2549 ถือเป็นวาระสุดท้ายของการจับปลาบึกที่บ้านหาดไคร้ เหตุการณ์ดังกล่าวได้นำไปสู่การทำให้พรานปลาบึกในฐานะผู้ใช้ประโยชน์อยู่ก่อนเริ่มไม่สามารถควบคุมจัดการ และใช้ประโยชน์ตามแบบที่เคยเป็นมาแต่เดิมได้ เนื่องจาก “ปลาบึก” ถูกพรากจากการพัฒนา รวมทั้งการอนุรักษ์ในระดับสากลได้ดึงเอาทรัพยากรปลาบึกซึ่งเคยเป็นของชุมชนท้องถิ่นไปสู่การเป็นทรัพยากรในระดับสากลที่ทุกคน ทุกชนชาติ จับตามอง และรู้สึกเป็นเจ้าของ แต่ความรู้สึกนั้นเองที่มีผลทำให้พรานปลาบึกในฐานะผู้ใช้ประโยชน์อยู่ก่อนหน้า ไร้อำนาจและขาดความชอบธรรม รวมทั้งเริ่มรู้สึกไม่มั่นคงในการดำรงชีพ

ในปีเดียวกันนั่นเอง ชมรมปลาบึกบ้านหาดไคร้ซึ่งเหลือสมาชิกอยู่จำนวน 69 คน ในฐานะผู้ได้รับผลกระทบหลักเริ่มแตกแยกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ยอมรับต่อวาทกรรมการอนุรักษ์ และกลุ่มที่ปฏิเสธการอนุรักษ์ พรานปลาบึกกลุ่มที่ยอมรับต่อวาทกรรมการอนุรักษ์ คือ กลุ่มที่เล็งเห็นว่าการดำรงชีพด้วยการล่าปลาบึกเริ่มเป็นอาชีพที่ไม่มั่นคง เนื่องจากถูกจำกัดจากทั้งการอนุรักษ์ อาทิ กรมประมงที่สร้างข้อจำกัดให้จับได้ปีละ 2 เดือน หรือ 2 ตัวเท่านั้น รวมทั้ง

ผลกระทบต่อการพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบน พรานปลาบึกกลุ่มนี้ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มกลาง คนจนถึงสูงอายุ มีจำนวนประมาณ 58 คน ซึ่งให้คำอธิบายไปในเชิงเศรษฐกิจ คือ ไม่คุ้มทุน รวมทั้งเชิงศีลธรรมและจริยธรรม คือ เป็นบาป จนนำไปสู่การส่งมอบมองปลาบึก และเข้าสู่โครงการสร้างอาชีพทดแทนให้กับพรานปลาบึก

พรานปลาบึกกลุ่มที่ 2 ซึ่งมีจำนวนประมาณ 11 คน ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มวัยแรงงาน อธิบายว่าการจับปลาบึกเป็นมากกว่ากิจกรรมในทางเศรษฐกิจ เพราะเป็นกิจกรรมที่สะท้อนวิถีของคนบ้านหาดไคร้ คนเชียงของ และความเป็นท้องถิ่น รวมไปถึงเป็นกิจกรรมที่แสดงออกถึงความเป็นชาย เป็นผู้นำ ผู้ชนะ ดังนั้น การล่าปลาบึก สำหรับคนกลุ่มนี้ คือ กิจกรรม/อาชีพที่แฝงด้วยเนื้อหาทางสังคมและวัฒนธรรม กล่าวได้ว่า การล่าปลาบึกเป็นกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้กลุ่มผู้ชายในบ้านหาดไคร้เกิดการรวมตัวในช่วงเวลานอกฤดูกาลเพาะปลูก ซึ่งจะมารวมตัวกันริมแม่น้ำโขง สร้างกระท่อม และเตรียมมองปลาบึกเพื่อเตรียมพร้อมออกล่าปลาบึก ในช่วงเวลาดังกล่าวจะเป็นเวลาที่ผู้ชายที่มีอาวุโสกว่าของชุมชนถ่ายทอดความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการหาปลา การจับปลา การล่าปลาบึก การศึกษาสายน้ำและธรรมชาติของปลาบึก การศึกษาฤดูกาลให้กับชายอีกรุ่น เช่น ระหว่างปู่ส่ว พ่อส่วลูก พี่ส่วน้อง หรือเพื่อนส่วเพื่อน ดังนั้น สำหรับการจับปลาบึก กลุ่มนี้จึงมองว่า ได้หรือไม่ได้ปลาบึกในแต่ละฤดูกาลล่า ไม่ได้มีค่าเท่ากับการดำรงไว้ซึ่งวิถีของคนบ้านหาดไคร้

ดังนั้น กลุ่มพรานปลาบึกกลุ่มนี้จึงทำทุกวิถีทางที่จะต่อต้าน ต่อรอง หรือต่อสู้เพื่อให้การจับปลาบึกดำรงอยู่ ดังเช่น กรณีเหตุการณ์ในปี พ.ศ. 2550 ซึ่งเป็นปีที่ถัดจากการส่งมอบมองปลาบึกให้กับสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ พรานปลาท่านหนึ่งเล่าให้ผู้เขียนฟัง มีเนื้อหาโดยสรุป ดังนี้

กลุ่มพรานปลาบึกกลุ่มหนึ่งซึ่งยังคงดำรงวิถีการล่าปลาบึกอยู่ ด้วยมองปลาบึกที่ไม่ได้ส่งมอบให้กับสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ กล่าวคือ พรานปลาบึกบางคน อาจมีมองปลาบึกมากกว่า 1 หลัง จึงนำหลังที่เก่าๆ ไปส่งมอบให้กับสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ และเก็บหลังใหม่ๆ ไว้ นอกจากนี้ ไม่ใช่พรานปลาบึกทุกคนจะมีมองปลาบึก สำหรับพรานปลาบึกที่ขึ้นชื่อไว้กับชมรมฯ คนไหนที่ไม่มีมองปลาบึก ก็ไปจับกลุ่มกับเพื่อนๆ พรานปลาบึกด้วยกัน แล้วตัดมองปลาบึกแบ่งกัน เพื่อไปส่งมอบให้กับสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ เพื่อรับเงินชดเชยคนละ 20,000 บาท ในปีนั้น สำหรับกลุ่มพรานปลาบึกที่เก็บมองปลาบึกหลังใหม่ๆ ไว้ ยังคง

ขออนุญาตเพื่อจับปลาบึกจากกรมประมงอยู่ จนกรมประมงอนุญาตให้จับได้ไม่เกิน 2 ตัว หรือไม่เกิน 2 เดือน นอกจากนี้ หากจับได้ให้แจ้งเจ้าหน้าที่เพื่อทำการรีดไข่/น้ำเชื้อต่อไป จนกระทั่งได้ปลาบึกขึ้นมาตัวหนึ่ง หลังจากนั้นสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์จึงต่อรองขอซื้อปลาบึกตัวนี้จากกลุ่ม ภายหลังจากที่กรมประมงทำการรีดน้ำเชื้อแล้ว ก็ไปฝังไมโครชิป และปล่อยลงสู่ลำน้ำโขงปกติ เพื่อทำการศึกษาเส้นทางของปลาบึกในลำน้ำโขง กระนั้นก็ตาม พรานปลาบึกกลุ่มนี้เข้าใจว่า ด้วยสภาพที่อ่อนเพลียของปลาบึก ไม่น่าจะว่ายทวนกระแสน้ำไปยังตอนบนของลำน้ำโขงได้ พรานปลาบึกกลุ่มนี้จึงไปดักรอที่บ้านใจไก่ซึ่งอยู่ทางตอนท้ายของบ้านหาดไคร้ และเป็นไปอย่างที่คาดคิด พรานปลาบึกกลุ่มนี้พบปลาบึกตัวดังกล่าวลงมาติดที่ตม้ำทางตอนท้ายของบ้านใจไก่ พรานปลาบึกกลุ่มนี้พร้อมด้วยชาวบ้านจำนวนหนึ่งจึงนำปลาขึ้นมาฆ่าและแจกจ่ายไปทั่วพื้นที่ จนเกิดเป็นข่าวลือที่มีทั้งชาวบ้านบางกลุ่มที่สนใจ รวมทั้งบางกลุ่มที่นิินหาว่าร้ายไปต่างๆ นานา

เหตุการณ์ในครั้งนี้สะท้อนให้เห็นถึงความตึงเครียดในพื้นที่ ซึ่งเป็นการปะทะกันระหว่างกลุ่มพรานปลาบึกที่ไม่เห็นด้วยกับการเลิกจับปลาบึก กับสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ รวมไปถึงชาวบ้าน และพรานปลาบึกอีกกลุ่มที่เห็นด้วยกับการจัดการของสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ จนกลายมาเป็นเรื่องราวเล่าขานกันในพื้นที่ และทำให้ทั้งชมรมปลาบึกบ้านหาดไคร้ กลุ่มผู้นำในชุมชน กลุ่มอนุรักษ์ในพื้นที่ ส่วนท้องถิ่น และประมงจังหวัดและอำเภอพยายามประนีประนอมจนนำไปสู่การสร้างข้อตกลงในการจับของพรานปลาบึกกลุ่มนี้ ให้ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของกรมประมงในแต่ละปีไป แต่ต้องระบุจำนวนและระยะเวลาในการจับที่ไม่กระทบต่อจำนวนปลาบึกมากนัก เช่น ในปี พ.ศ. 2550 ชมรมปลาบึกบ้านหาดไคร้มีการขออาชญาบัตรให้จับปลาบึกได้ 2 ตัว หรือ 2 เดือน เป็นต้น

นอกจากนี้ สำหรับกลุ่มผู้กระทำการกลุ่มอื่นๆ ก็เริ่มมีปฏิกิริยาต่อการอนุรักษ์ที่แตกต่างกันออกไปเช่นกัน อาทิ กลุ่มผู้ประกอบการร้านอาหารและโรงแรม ซึ่งเริ่มกังวลต่อเรื่องราวของปลาบึกที่จะเป็นเพียงตำนานให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมเท่านั้น ในขณะที่กลุ่มอนุรักษ์ในพื้นที่ เริ่มกังวลต่อวิถีทั้งในการดำรงชีพและวัฒนธรรมของพรานปลาบึก แต่ก็ค่อยๆ ตามในเรื่องของการจัดการเชิงอนุรักษ์ สำหรับกลุ่มหน่วยงานในท้องถิ่นและท้องที่ต่างๆ ล้วนจัดทำโครงการที่นำไปสู่การอนุรักษ์ หาวาชิพทดแทน และปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีพของพรานปลาบึกในบ้านหาดไคร้

“เขียนความรู้” - “สร้างความทรงจำ” กับการดำรงอยู่ของปลาบึกที่เชียงของ

นับแต่ปี พ.ศ. 2549 เป็นต้นมา การจับปลาบึกกำลังถูกทำให้เป็นเรื่องที่ทำหาย ต้องห้าม และลุ่มเสี่ยง ดังนั้น สำหรับพรานปลาบึกบางกลุ่มที่ไม่เห็นชอบต่อการยุติการจับจึงยังคงทำหาย ทวนกระแสของชุมชน และท้าทายต่ออำนาจที่พยายามลงมากดทับและสร้างข้อจำกัดให้กับตนเอง แต่สำหรับพรานปลาบึกอีกกลุ่มเห็นว่าตนเองต้องปรับตัวจากแรงกดดัน และข้อจำกัดที่มี ดังนั้น สำหรับพรานปลาบึกกลุ่มหลังนี้ ปลาบึกจึงเริ่มกลายเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นในพื้นที่ของความทรงจำ หลังจากมีการห้ามจับปลาบึกอย่างเข้มงวดโดยกรมประมง และการส่งมอบมองจับปลาบึกให้กับสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ใน ปี พ.ศ. 2549

ด้วยเหตุนี้ เรื่องราวต่างๆ ของปลาบึกจึงเริ่มถูกสร้างให้แสดงออกผ่านกระบวนการสร้างพื้นที่ ซึ่ง ณ ที่นี้เรียกว่า “เขียนความรู้” และ “สร้างความทรงจำ” ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญที่กลุ่มคน 2 กลุ่ม พยายามสร้างขึ้นทั้งเพื่อการปรับตัว ต่อรอง และตอบโต้ต่อการพัฒนาและอนุรักษ์บนลุ่มน้ำโขงตอนบน โดยกลุ่มคน 2 กลุ่มที่บทความชิ้นนี้มุ่งศึกษาเป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพันต่อปลาบึก ดังนี้ 1) กลุ่มพรานปลาบึก และ 2) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเชียงของ

กลุ่มพรานปลาบึก กับ “การสร้างความรู้ความทรงจำ” ภายใต้บริบทของการอนุรักษ์และการท่องเที่ยว

ภายหลังจากการได้รับผลกระทบจากทั้งการพัฒนาและการอนุรักษ์บนลุ่มน้ำโขงตอนบนที่ต่างเป็นกระบวนการที่พรากปลาบึกออกไปจากชุมชน ซึ่งส่งผลให้ทั้งจำนวนปลาบึกลดลงอย่างต่อเนื่อง และการล่าปลาบึกเป็นกิจกรรมที่ไม่ชอบธรรมอีกต่อไป อีกทั้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 เป็นต้นมา กระบวนการอนุรักษ์ปลาบึกได้ผลิตสร้างภาพลักษณ์ให้กับการจับปลาบึกในระดับท้องถิ่น จนทำให้การล่าปลาบึกเป็นกิจกรรมที่มี “ความผิด” ต่อทั้งทรัพยากรธรรมชาติ สถาบันกษัตริย์ และศีลธรรม เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่ทำให้ปลาบึกใกล้จะสูญพันธุ์ ทั้งยังเป็นการผิดต่อพระมหากษัตริย์ (องค์พ่อหลวง) และการผิดต่อศีล 5 กล่าวคือ ในช่วงที่สืบเนื่องจาก ปี พ.ศ.

2549 เป็นต้นมา เครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ปลาบึก ได้ร่วมสนับสนุนให้เกิดการยุติการจับปลาบึก ภายใต้โครงการต่างๆ อาทิ โครงการพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึกเพื่อเฉลิมฉลองในวโรกาสที่ทรงครองราชย์ครบ 60 ปี ที่โครงการสนับสนุนให้ยุติการจับปลาบึกเพื่อถวายเป็นองค์พ่อหลวง และโครงการสถาปนาท่าเรือจับปลาบึกให้เป็น “เขตอภัยทาน” เป็นต้น

ปฏิบัติการจากโครงการต่างๆ ในช่วงเวลาดังกล่าว ได้ผลิตเนื้อหาทางสังคมและวัฒนธรรม ให้พรานปลาบึกเริ่มมีความผิดต่อ “องค์พ่อหลวง” รวมไปถึงผิดต่อศีลธรรม จนทำให้ภาพของพรานปลาบึกที่ยังคงจับปลาบึกหรือคิดจะจับปลาบึกเริ่มมีภาพลักษณ์ของการเป็นผู้ที่ทำให้ปลาบึกสูญพันธุ์ และเป็นพรานปลาใจยักษ์ อำมหิต พรากลูก-เมียเขา หรือกระทั่งเป็นพรานปลาบึกที่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต และพรานปลาบึกที่ผิดต่อองค์พ่อหลวง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการยุติการจับปลาบึก องค์กรต่างๆ ทั้งหน่วยงานในท้องถิ่น ในท้องที่ กรมประมง อำเภอ กลุ่มอนุรักษ์ และชมรมปลาบึกบ้านหาดไคร้ ได้จัดทำ “โครงการโรงเรียนแม่น้ำโขง” และ “โครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์และอนุรักษ์” ขึ้น ซึ่งเป็นโครงการที่สร้างพื้นที่ให้กับพรานปลาบึก ได้เลือกที่จะฉวยใช้เพื่อปรับตัว ต่อรอง และตอบโต้กับการพัฒนา และการอนุรักษ์บนลุ่มน้ำโขงตอนบน ผ่านการสร้าง ความทรงจำใหม่ๆ เพื่อให้พ้นไปจากความทรงจำชุดเดิมที่ถูกให้ความหมายในทางลบ

“โครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์และอนุรักษ์” เป็นโครงการที่อิงกับกระแสการท่องเที่ยว ซึ่งได้เริ่มบิดเบือนไปจากโครงการฯ ก่อนปี พ.ศ. 2549 ที่การท่องเที่ยวเพื่อบริโภคปลาบึกมุ่งเน้นให้นักท่องเที่ยวเยี่ยมชมการล่าปลาบึกภายหลังพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึกแล้วเสร็จ ทั้งนี้เพราะตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2549 การท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมปลาบึกถูกจัดวางในพื้นที่ของ “การอนุรักษ์” และการห่วงใยต่อระบบนิเวศ การบริโภคปลาบึกผ่านการท่องเที่ยวจึงหันมาเป็นการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นการเสพพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก การสาธิตการไหลมองปลาบึก การเยี่ยมชมอุปกรณ์การล่าปลาบึก และการเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ฯ และหุ่นจำลองปลาบึก อีกทั้งมีกิจกรรมการร่วมปล่อยลูกปลาบึกจากบ่อเลี้ยงลงสู่แม่น้ำโขงมากขึ้น

ภายใต้โครงการดังกล่าว พรานปลาบึกจำนวนกว่า 50 ราย ซึ่งประกอบด้วย พรานปลาบึกกลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มที่ตั้งใจตั้งแต่แรกว่าจะยุติการจับปลาบึก เนื่องจากเห็นว่าการจับปลาบึกเริ่มเป็นอาชีพที่มีความเสี่ยงที่จะขาดทุน และถูกตีตราว่าเป็นต้นเหตุของการลดลงของปลาบึกพรานปลาบึกกลุ่มนี้จึงเลือกที่จะเข้าร่วมกับโครงการนี้ เพื่อสร้างความทรงจำชุดใหม่

ภายใต้ว่าทหกรรมว่าด้วยการอนุรักษ์ปลาบึกที่เกิดขึ้นภายใต้กระแสการท่องเที่ยว ด้วยการผันตัวเองมาเป็น “พรานปลาบึกผู้อนุรักษ์” แทน

พรานปลาบึกกลุ่มนี้ได้เข้าร่วมกับโครงการในบทบาทใหม่ๆ ด้วยการสร้างความทรงจำใหม่ผ่านภาพลักษณ์ใหม่ในฐานะพรานปลาบึกที่เป็น “มัคคุเทศก์ทางวัฒนธรรม” ที่มีทักษะความรู้ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับเครื่องมือล่า พิธีกรรม และวิธีการจับปลาบึก แทนที่ความทรงจำชุดเดิมที่เคยถูกตีตราหรือประทับตราว่าเป็นพรานปลาบึกใจยักษ์ที่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต และเป็นต้นเหตุที่ทำให้ปลาบึกสูญพันธุ์ กล่าวคือ พรานปลาบึกกลุ่มนี้มักมีบทบาทให้ฐานะผู้จัดทำพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก บอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ทั้งความเชื่อ ที่มา และการเดินทางของปลาบึก รวมถึงการสาธิตการจับปลาบึกให้กับนักท่องเที่ยว เป็นต้น

นอกจากนี้แล้ว บริบทของการอนุรักษ์และกระแสของท้องถิ่นนิยมที่ให้ความสำคัญกับการรื้อฟื้นหรือการสร้าง “ความรู้ท้องถิ่น” ให้เป็นรูปธรรมก็เป็นอีกบริบทหนึ่งที่ทำให้พรานปลาบึกเลือกที่จะสร้างความทรงจำชุดใหม่ด้วยการนำเสนอ แสดง และขาย “ความรู้ท้องถิ่น” เพื่อแลกกับรายได้ กล่าวคือ ในบริบทของการอนุรักษ์ปลาบึก เป็นปรากฏการณ์ที่ชัดเจนที่จะเบียดขับ “ความรู้ท้องถิ่น” เรื่องการล่าปลาบึกให้เป็นอื่น ในฐานะกิจกรรมที่สร้างความเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ของปลาบึก ความรู้ท้องถิ่นชุดนี้จึงค่อนข้างเป็นปัญหาต่อการอนุรักษ์ปลาบึก แต่พรานปลาบึกก็พยายามใช้พื้นที่ของ “โครงการโรงเรียนแม่น้ำโขง” เพื่อปรุงแต่งให้ “ความรู้ท้องถิ่น” มีสถานะใหม่ในความทรงจำของพรานปลาบึก กล่าวคือ โครงการนี้อาศัยกระแสของความกระหายใคร่รู้ของคนภายนอก ทั้งนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน รวมทั้งนักท่องเที่ยว ที่ศรัทธาในองค์ความรู้/ภูมิปัญญาท้องถิ่น หลักสูตรท้องถิ่น และชาวบ้านที่จะยืนยันด้วยรากฐานทางปัญญาของชุมชนท้องถิ่นได้ โครงการนี้จึงเปิดพื้นที่ให้พรานปลาบึกมีอัตลักษณ์และตัวตนใหม่ ในฐานะผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้/ภูมิปัญญาว่าด้วยปลาบึก ในบทบาทของ “ครู” “ผู้รู้” หรือ “ผู้เชี่ยวชาญ” รวมถึงนักวิจัยชาวบ้าน (นักวิจัยชาวบ้าน) เป็นต้น

ดังนั้น จากตัวอย่างทั้งจากโครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและอนุรักษ์ รวมทั้งโครงการโรงเรียนแม่น้ำโขง จึงเป็นตัวอย่างที่ผู้เขียนบทความต้องการนำเสนอว่า ภายใต้บริบทที่ทั้งการพัฒนาและการอนุรักษ์ปลาบึกที่เกิดขึ้นในเชิงของ ซึ่งเป็นบริบทที่ทำให้พรานปลาบึกมีภาพลักษณ์ที่ถูกตีตราและเขียนไว้ในความทรงจำที่กดทับพรานปลาบึกเป็นอย่างยิ่ง กระนั้นก็ตาม มีพรานปลาบึกบางกลุ่มได้พยายามที่จะออกไปจากความทรงจำชุดนี้ ด้วยการพยายามสร้างความทรงจำชุด

ใหม่ในพื้นที่ของการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์ เพื่อแตกต่าง ปรับตัว และตอบโต้กับภาพลักษณ์นี้ ด้วยการนิยามความเป็นตัวตนและอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะ ครู ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ และมัคคุเทศก์ ทางวัฒนธรรมว่าด้วยปลาบึก เป็นต้น

“คิดถึงปลาบึก”: การเลือกสรร และเขียนความทรงจำจากมุมมองนักอนุรักษ์

เนื้อหาส่วนนี้ ผู้เขียนบทความมุ่งเน้นวิเคราะห์ตัวบท (text) ของวารสาร *แม่โขงโฟสต์* ฉบับ “คิดถึงปลาบึก” ที่ถูกเลือกสรรและพิมพ์ขึ้นใน ปี พ.ศ. 2549 ภายใต้การดูแลของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเชียงของ ด้วยความสนใจว่าตัวบทนี้ถูกสร้างและเขียนขึ้นในฐานะ “ความรู้/ความทรงจำ” ที่ต้องการจะสื่อสาร ตอบโต้ และต่อรองกับใครและอย่างไร

วารสารฉบับ “คิดถึงปลาบึก” มีเนื้อหาอย่างน้อย 4 ส่วนที่สัมพันธ์กับปลาบึก กล่าวโดยสังเขป คือเป็นการกล่าวถึงเรื่องราวการเดินทางของปลาบึกในลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ทะเลสาบต๋าลีในทางตอนใต้ของจีน (ยูนนาน) ลาว พม่า ไทย เวียดนาม และกัมพูชา พัฒนาการเครื่องมือการล่าปลาบึก สถิติจำนวนปลาบึกที่จับได้ ปัญหาการลดลงของจำนวนปลาบึก องค์ความรู้ในท้องถิ่นต่างๆ ที่เกี่ยวกับปลาบึก การพบเจอปลาบึกในประเทศลุ่มน้ำโขงและไทย ประวัติศาสตร์และมุมมองการอนุรักษ์ของตัวแทนจากกรมประมงของไทย และการอนุรักษ์ปลาบึกจากมุมมองนักอนุรักษ์สากล เป็นต้น

เสียงจากใคร: ใน “คิดถึงปลาบึก” นำเสนอเสียงของผู้เล่าที่เล่าถึงปลาบึก จากกลุ่มคน 3 กลุ่มหลัก คือ 1) พรานปลาบึกในฐานะผู้ใช้ประโยชน์จากปลาบึก 2) ตัวแทนจากกรมประมงของไทย-นักอนุรักษ์ของไทย และ 3) ตัวแทนจากนักอนุรักษ์สากล (IUCN) และที่แน่นอนก็คือผู้เขียน “คิดถึงปลาบึก” ก็คือเสียงหลัก ในฐานะนักอนุรักษ์ในระดับท้องถิ่น

วารสารฉบับนี้มีมิติสำคัญ 2 มิติ คือ 1) มิติทางสังคม-วัฒนธรรม ที่สะท้อนผ่านวิถีชีวิตของพรานปลาบึกที่อาศัยประโยชน์จากปลาบึกเพื่อการยังชีพและสร้างรายได้ รวมถึงการพัฒนาขึ้นขององค์ความรู้ท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการล่าปลาบึกทั้งในทางพิธีกรรม เครื่องมือล่า และวิธีการจับ 2) มิติทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสะท้อนผ่านมุมมองเรื่องปัญหาการลดลงของปลาบึก และการอนุรักษ์ปลาบึกที่เป็นมุมมองจากทั้งหน่วยงานของไทย ก็คือ กรมประมง และมุมมองจากหน่วยงานสากล ซึ่งก็คือสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ จากเนื้อหาในส่วนนี้

ผู้เลือกสรรและเขียน “คิดถึงปลาบึก” ไม่ได้เขียนโดยตรงไปตรงมาว่าการลดลงหรือใกล้สูญพันธุ์ของปลาบึกเป็นเพราะการล่าปลาบึกของพรานปลาบึก

จากจุดยืนและมุมมองของนักอนุรักษ์ที่ผลิตสร้าง “คิดถึงปลาบึก” จึงมีจุดยืนที่ค่อนข้างชัดเจนว่าให้ความสำคัญกับ “การใช้ประโยชน์” (พรานปลาบึก) และ “การอนุรักษ์” (นักอนุรักษ์) ที่ยืนตรงข้ามกับ “การพัฒนา” ดังนั้นในวารสารฉบับนี้จึงมีเสียงของ “นักอนุรักษ์” ทั้งของไทยและระดับสากล และ “พรานปลาบึก” ที่กล่าวสะท้อนปัญหาของการพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบนที่กระทบต่อจำนวนปลาบึก ซึ่งพรานปลาบึกต้องใช้ประโยชน์ และกระทบต่อความยั่งยืนของทรัพยากรปลาบึกตามมุมมองของนักอนุรักษ์

อย่างไรก็ตาม เนื่องด้วย “คิดถึงปลาบึก” ถูกเลือกสรรและเขียนโดยมุมมองนักอนุรักษ์ ความย้อนแย้งหรือขัดกันในวารสารชิ้นนี้ จึงมีปรากฏให้เห็นอยู่ โดยเฉพาะการเปิดพื้นที่ให้กับ “พรานปลาบึก” มีเสียง ในฐานะพลังและทุนทางวัฒนธรรมเพื่อตอบโต้กับการพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบน หากแต่มุมมองนี้เองที่ขัดกับจุดยืนของนักอนุรักษ์ที่ผลิต “คิดถึงปลาบึก” ในฐานะผู้ที่ต้องการลดการใช้ประโยชน์จากปลาบึกและลดการพัฒนาขนาดใหญ่บนลุ่มน้ำโขงตอนบนที่กระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำโขง แต่ในฐานะนักอนุรักษ์ท้องถิ่นจึงเขียน “คิดถึงปลาบึก” ต่อทั้งความกังวลกับสังคม-วัฒนธรรมและทรัพยากรปลาบึก

ดังนั้น การเขียนความรู้/ความทรงจำ ผ่าน “คิดถึงปลาบึก” จึงเป็นกระบวนการตอบโต้กับการพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบน จากจุดยืนของนักอนุรักษ์ที่ให้ความสำคัญกับจุดยืนทางสังคม-วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ แต่กระนั้น “คิดถึงปลาบึก” ก็ยังเป็นมุมมองของกลุ่มนักอนุรักษ์ที่เสียงของที่ค่อนข้างมีจุดยืนที่ลึกซึ้งและย้อนแย้งในตนเองค่อนข้างสูง เนื่องจาก แม้จะหยิบเอา “ความรู้ท้องถิ่น” จากจุดยืนทางสังคม-วัฒนธรรม มาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองการพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบน โดยเฉพาะในฐานะที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมในรูปแบบของ “ความรู้ท้องถิ่น” หากแต่กับ “องค์ความรู้ท้องถิ่นว่าด้วยปลาบึก” ในฐานะที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนเชียงของ กลับเป็นปรปักษ์กับการอนุรักษ์ปลาบึกอย่างชัดเจนสำหรับนักอนุรักษ์ในเชียงของ ดังนั้น การเขียน “ความรู้ท้องถิ่นว่าด้วยปลาบึก” จากจุดยืนของนักอนุรักษ์ที่เชียงของเพื่อตอบโต้กับการพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบนผ่าน “คิดถึงปลาบึก” จึงเกิดจากการเขียนความทรงจำที่เกี่ยวกับปลาบึกที่ทั้งรักทั้งชังจุดยืนทางสังคม-วัฒนธรรม ในคราวเดียวกัน

สรุป

จากกรณีการศึกษากลุ่มพรานปลาบึก และกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเชียงของ ผ่านการเขียนความรู้และสร้างความทรงจำ ผู้เขียนบทความพบว่า ความรู้หรือความทรงจำที่เลือกสร้างหรือเขียนขึ้นนั้น เป็นปฏิบัติการที่กลุ่มคนทั้งสอง เลือกสรรที่จะเขียนหรือสร้างขึ้นเพื่อปรับตัวหรือต่อรองกับการพัฒนา และอนุรักษ์บนลุ่มน้ำโขงตอนบนอย่างมีนัยยะสำคัญ กล่าวคือ ในมุมมองของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น การเขียนความรู้ว่าด้วยปลาบึกผ่านวารสาร*แม่โขงโฟกัส*ฉบับ “คิดถึงปลาบึก” ได้เขียนขึ้นท่ามกลางบริบทของการพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบนที่กระทบต่อทั้งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้านในลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ดังนั้น การเขียนความรู้ชุดนี้ จึงเขียนขึ้นเพื่อต่อรอง และตอบโต้กับการพัฒนาบนลุ่มน้ำโขงตอนบนอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเชียงของก็ได้สร้างเงื่อนไขและข้อจำกัดให้กับพรานปลาบึกผ่านกรณีการอนุรักษ์ปลาบึก ซึ่งได้เบียดขับและตีตราภาพลักษณ์ให้กับพรานปลาบึกในเชิงลบ อาทิ ผู้ทำให้ปลาบึกใกล้สูญพันธุ์ และพรานใจบาป เป็นต้น จนนำไปสู่การที่พรานปลาบึกจำนวนหนึ่งเห็นว่าภาพลักษณ์ที่อยู่ในห้วงอดีต หรือภาพลักษณ์ที่อยู่ในพื้นที่ของการอนุรักษ์เป็นความทรงจำที่เลวร้าย จึงพยายามเปิดพื้นที่ใหม่ๆ ภายใต้โครงการชดเชยต่างๆ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 เป็นต้นมา เพื่อสร้างความทรงจำ และนิยามความเป็นตัวตนใหม่ เพื่อปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ และความเป็นตัวตนใหม่ ภายในพื้นที่ของการท่องเที่ยว และการอนุรักษ์ อาทิ มัคคุเทศก์ทางวัฒนธรรม ผู้รู้ หรือผู้เชี่ยวชาญ เป็นต้น

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- เกรียงศักดิ์ เม่งอำพัน. 2542. เอกสารเผยแพร่ชุดโครงการ “อุตสาหกรรมสัตว์น้ำ” สกว. ชุดที่ 1 ปลาบึก. เชียงใหม่: ภาควิชาเทคโนโลยีการประมง คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ (บรรณาธิการ). 2547. แม่น้ำโขง แม่น้ำแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรม. เชียงใหม่: วนิดา เพรส.
- ธีรพันธ์ ภูคาสวรรค์. 2544ก. “ปลาบึกเจียงของ.” ใน ปลาบึก บันทึกเส้นทางอนุรักษ์ปลาบึก สู่วัฒนธรรมชาติที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- ธีรพันธ์ ภูคาสวรรค์. 2544ข. “ปลาบึกตัวแรกของกรมประมง.” ใน ปลาบึก บันทึกเส้นทางอนุรักษ์ปลาบึก สู่วัฒนธรรมชาติที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- นพรัตน์ ละมุน บรรณาธิการ. 2549. แมโขงโฟสต์ ฉบับ “คิดถึงปลาบึก”. 3(1): 11-31.
- ไพบูลย์ เสงสุวรรณ. 2552. “บทที่ 3 ระบบนิเวศลำน้ำโขง: กรณีหัดไคร์”. ใน ยศ สันตสมบัติ และคณะ, แม่น้ำแห่งชีวิต. เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด วนิดาการพิมพ์.
- วิเชียร มีบุญ. 2541. พิธีกรรมจับปลาบึกในลุ่มน้ำโขง บ้านหัดไคร์ ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา (กลุ่มมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เสนห์ ผลประสิทธิ์. 2544. “ปลาบึก.” ใน ปลาบึก บันทึกเส้นทางอนุรักษ์ปลาบึก สู่วัฒนธรรมชาติที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- เสนห์ ผลประสิทธิ์. 2544. “ปลาบึก จากพ่อแม่พันธุ์ธรรมชาติ ประสบความสำเร็จครั้งแรกของโลก พ.ศ. 2526.” ใน ปลาบึก บันทึกเส้นทางอนุรักษ์ปลาบึก สู่วัฒนธรรมชาติที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

เอกสารออนไลน์

- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. 2547. “ข้อมูลล่าสุดเกี่ยวกับปลาบึก.” เว็บไซต์สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต, 20 พฤษภาคม. สืบค้นวันที่ 19 กรกฎาคม 2555. http://www.livingriversiam.org/4river-tran/4mk/mek_catfish_info2.htm.

International Rivers. 2013. *Lancang River Dams: threatening the flow of the lower Mekong*. Berkeley, CA: International Rivers. Accessed September 1, 2013. http://www.internationalrivers.org/files/attached-files/ir_lancang_dams_2013_5.pdf.

National Geographic. 2003. "Giant Catfish Critically Endangered, Group Says." *National Geographic Website*. November 18. Accessed February 22, 2013. <http://environment.nationalgeographic.com/environment/freshwater/mekong-giant-catfish/>.

การสัมภาษณ์

เสาร์. 2550. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงราย: 10 เมษายน.

ฟุ่ม บุญหนัก. 2550. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงราย: 10 เมษายน.

บุญเรือน. 2550. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงราย: 10 เมษายน.

บุญเรือน. 2550. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงราย: 17 เมษายน.

จันทร์. 2550. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงราย: 18 เมษายน.

บัดิ. 2550. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงราย: 18 เมษายน.

สายหยุด. 2556. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงราย: 1 พฤษภาคม.